

ΤΑ ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ*

Γιώργος Χ. Σωτηρέλης

καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου
στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

*Το κείμενο αποδίδει, σε επεξεργασμένη και διευρυμένη μορφή, την κριτική παρουσίαση του βιβλίου του **Νίκου Αλιβιζάτου: Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2013**, που έγινε στο πλαίσιο σχετικής εκδήλωσης, στις 20.11.2013, στο βιβλιοπωλείο «Ιανός».

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο (αγαπητός φίλος και συνάδελφος) Νίκος Αλιβιζάτος καταπιάνεται με το ζήτημα της αναθεώρησης του Συντάγματος. Ωστόσο αυτή την φορά η παρέμβασή του στον διάλογο, που έχει ήδη αρχίσει, δεν είναι μερική και αποσπασματική όπως άλλοτε. Αντίθετα, στόχος του είναι να διατυπώσει μια ολοκληρωμένη πρόταση για τις αναθεωρητέες διατάξεις, αποκαλύπτοντας ταυτοχρόνως ανάγλυφα –με γλαφυρότητα, καθαρότητα και ειλικρίνεια– το νομικοπολιτικό υπόβαθρο που την προσδιορίζει.

Αυτό το νομικοπολιτικό υπόβαθρο του συγγραφέα είχε γίνει λίγο πολύ γνωστό και στις προηγούμενες αναθεωρήσεις¹. *Πρώτο χαρακτηριστικό* του ο ευρωπαϊσμός, με σημείο αιχμής την πάση θυσία θεσμική διευκόλυνση του ευρωπαϊκού δρόμου της χώρας. *Δεύτερο χαρακτηριστικό* του ο συνταγματικός φιλελευθερισμός –του οποίου άλλωστε είναι από τους συνεπέστερους εκφραστές– με ιδιαίτερη έμφαση στην εκρίζωση των τελευταίων εμποδίων, ως προς την ολοκλήρωση του συστήματος προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, και στην βελτίωση της λειτουργίας των επί μέρους θεσμικών εγγυήσεών τους, ιδίως δε των ανεξάρτητων αρχών. *Τρίτο χαρακτηριστικό*, ο εξορθολογισμός και εκσυγχρονισμός, αλλά χωρίς κανένα θεσμικό πειραματισμό, του κοινοβουλευτισμού που διαμορφώθηκε στην μεταπολίτευση, με σημεία αιχμής τον περιορισμό του πρωθυπουργοκεντρισμού και την καθιέρωση θεσμικών αντιβάρων. *Τέταρτο χαρακτηριστικό*, η σχεδόν πλήρης απουσία συνταγματικού προβληματισμού για το ουσιαστικό περιεχόμενο της δημοκρατικής συμμετοχής καθώς και για το κοινωνικό κράτος και τα συνυφασμένα με αυτό κοινωνικά και εργασιακά δικαιώματα.

¹ Βλ. ιδίως *N. Αλιβιζάτου*, Ο αβέβαιος εκσυγχρονισμός και η θολή συνταγματική αναθεώρηση, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2001, *Του ίδιου*, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του, στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 529 επ.

Το τελευταίο αυτό χαρακτηριστικό προσέδιδε ασφαλώς μια μονομέρεια στην όλη προσέγγιση της συνταγματικής πολιτικής. Ως εκ τούτου, στη μεγάλη συζήτηση για το Σύνταγμα στο τέλος της δεκαετίας του προηγούμενου αιώνα, ο Νίκος Αλιβιζάτος, παρότι διατύπωσε σημαντικές ειδικότερες προτάσεις και άσκησε εύστοχη κριτική στα επί μέρους, δεν έδωσε τελικά ένα διαφορετικό στίγμα, επί της ουσίας, ως προς την συνταγματική πολιτική που οδήγησε στην άτολμη, άχρωμη και άγευστη αναθεώρηση του 2001². Με άλλα λόγια, πιστεύω ότι εν τέλει συμπεριλαμβάνεται σε αυτούς που δεν άκουσαν τότε την βουή των επερχόμενων γεγονότων, για να παραφράσουμε τον ποιητή, ούτε ως προς την διαρκώς παροξυνόμενη κρίση αντιπροσώπευσης του πολιτικού μας συστήματος αλλά ούτε και ως προς τις νέες απειλές που διαγράφονταν στον διεθνή οικονομικό ορίζοντα, τόσο για το δημοκρατικό πολίτευμα όσο και για το σύνολο των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Δεν διστάθη, ειδικότερα, την ανάγκη ενός νέου – δημοκρατικού και ριζοσπαστικού– εγγυητισμού, που έπρεπε και μπορούσε, δεδομένων των ευνοϊκών τότε πολιτικών συσχετισμών, να αποτυπωθεί στο Σύνταγμα του 2001, προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι πρωτόγνωροι κίνδυνοι που εγκυμονούσε μια οικονομικά μονοδιάστατη παγκοσμιοποίηση, η οποία όχι μόνον οδήγησε στον «φονταμενταλισμό των αγορών» και στον «αχαλίνωτο καπιταλισμό»³ –που είναι οι βασικοί υπαίτιοι για την κρίση– αλλά και υπέθαλψε στο γκρίζο περιβάλλον της αδίστακτες, πανίσχυρες και εν πολλοίς ανέλεγκτες ιδιωτικές εξουσίες, ανατρέποντας άρδην τις ισορροπίες, μεταξύ πολιτικής και αγοράς, του μεταπολεμικού εθνικού κράτους και υπονομεύοντας απροκάλυπτα, ευθύς εξ αρχής, όλες τις κατακτήσεις του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού⁴.

Σπεύδω πάντως να επισημάνω ότι δεν καταγράφω εισαγωγικά αυτήν την διαφωνία για να ασκήσω αναδρομική κριτική σε παλαιότερες θέσεις και προτάσεις του συγγραφέα. Επιδίωξή μου είναι ακριβώς το αντίθετο. Θέλω να δείξω ότι αυτή η ίδια νομικοπολιτική προσέγγιση, παρότι εξακολουθεί να είναι ανοιχτή σε κριτική καθεαυτήν, εμφανίζεται πολύ ωριμότερη αλλά και κάπως αποστασιοποιημένη, ήδη, από τον ακραιφνή λιμπεραλισμό και τον στεγανοποιημένο κοινοβουλευτισμό του παρελθόντος, τουλάχιστον στο μέτρο που συνυπολογίζει πλέον με ουσιαστικό τρόπο τα νέα διεθνή, ευρωπαϊκά και εθνικά δεδομένα και, ιδίως, τις δραματικές επιπτώσεις τους στο πεδίο της συνταγματικής

² Βλ. σχετικά, *Γ. Σωτηρέλη*, Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης. Εναλλακτικές θέσεις και προτάσεις συνταγματικής πολιτικής με αφορμή την φυγομαχία της «συναινετικής αναθεώρησης», Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2001.

³ Χρησιμοποιώ επίτηδες –για να γίνει κατανοητό ότι δεν πρόκειται για «παλαιοκομμουνιστική» (!), όπως νόμιζε ο συγγραφέας, κριτική– τους όρους δύο ανθρώπων του ίδιου του συστήματος, του γνωστού George Soros (Η κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού. Η ανοιχτή κοινωνία σε κίνδυνο, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 1999) και του Edward Luttwak, στελέχους του Κέντρου Στρατηγικών και διεθνών Μελετών στην Ουάσιγκτον (Ο αχαλίνωτος καπιταλισμός. Νικητές και ηττημένοι της παγκόσμιας οικονομίας, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2003).

⁴ Βλ. *Γ. Σωτηρέλη*, ό.π., και τις εκεί παραπομπές.

πραγματικότητας (ως διαλεκτικής σύνθεσης συνταγματικού δέοντος και πολιτικής πραγματικότητας). Ως εκ τούτου καταλήγει σε μια πρόταση συνταγματικής πολιτικής που εκ των πραγμάτων –αν και εν μέρει «με άλλη αιτιολογία», για να παραφράσω μια έκφραση της νομολογίας– είναι η μόνη ρεαλιστική και υπεύθυνη απάντηση στον συνταγματικό λαϊκισμό, υπό την όποια εκδοχή του.

Με άλλα λόγια, θέλω να πω ότι οι θέσεις που καταγράφονται στο παρουσιαζόμενο βιβλίο είναι πραγματική συμβολή –παρά τις όποιες κριτικές παρατηρήσεις που μπορούν και πρέπει να διατυπωθούν– πρώτον γιατί δίνουν το στίγμα ενός νηφάλιου και αποστασιοποιημένου από δογματισμούς δημοκρατικού διαλόγου και δεύτερον διότι οριοθετούν στενά το επικείμενο αναθεωρητικό εγχείρημα, κάτι που στις παρούσες συνθήκες είναι όχι μόνον επιβεβλημένο αλλά και αντιστοιχημένο με τις αναγκαίες άμυνες απέναντι στους ίδιους μεν αλλά πολλαπλά μεταλλαγμένους, πλέον, κινδύνους⁵. Ας δούμε όμως τα πράγματα πιο συγκεκριμένα:

Η πρώτη συμβολή του βιβλίου είναι τα προλεγόμενα («Ας ξεδιαλύνουμε τα βασικά», σ. 23-55) διότι θέτουν με σαφήνεια, πληρότητα και ειλικρίνεια τους όρους της συζήτησης. Τι λέει σε ελεύθερη απόδοση ο συγγραφέας; Θέλω να συζητήσω για την αναθεώρηση αλλά δεν μπορώ πλέον να το κάνω με αυτούς που απορρίπτουν τον μεταρρυθμισμό και εμμένουν σε μια λογική που εμπεριέχει, έστω και εν σπέρματι, την προοπτική της βίας για την αλλαγή του Συντάγματος κατ'επέκτασιν δε και του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Πρόκειται πράγματι για ένα έντιμο αλλά και χρήσιμο ξεκαθάρισμα, που δεν αφορά μόνον τους προφανείς υπερμάχους της βίας αλλά και όσους εξακολουθούν να μιλούν για «αστικό Σύνταγμα» και «αστική Δημοκρατία», υπονοώντας ότι υπάρχει και μια άλλη, προλεταριακή, που θάρθει κάποτε, προφανώς με επαναστατική ανατροπή. Παρακολούθημα αυτής της άποψης είναι το σύνθημα «νόμος είναι το δίκιο του εργάτη...», που όχι μόνον αναιρεί την έννοια του νόμου ως έκφρασης της πλειοψηφίας, όπως σωστά παρατηρεί ο συγγραφέας, αλλά σε τελευταία ανάλυση δεν ευνοεί καν τον εργάτη αλλά τους οικονομικά ισχυρούς, διότι μόνον αυτοί, σε τελευταία ανάλυση, έχουν τη δύναμη να επιβάλουν ένα ούτως νοούμενο «δίκιο»...

Αυτό που κυρίως απασχολεί τον συγγραφέα, για να επανέλθουμε στην αναθεώρηση, είναι το να καταστήσει σαφές –προς παλαιούς ιδίως «συντρόφους»– ότι ο αποστάτης Κάουτσκι έχει πάρει προ πολλού την εκδίκησή του από τον Λένιν και ότι πλέον δεν υπάρχει, ούτε

⁵ Βλ. Γ. Σωτηρέλη, Το Σύνταγμα στην εποχή της κρίσης. Προς ένα νέο συνταγματισμό; <http://www.constitutionalism.gr/html/ent/394/ent.2394.asp> [καταχώρηση: 10.9.2012], Του ίδιου, Η συνταγματική ελευθερία στην εποχή των ραγδαίων αλλαγών. Προς μια νέα θεώρηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων; σε: *Ε. Κονιάδη, Φ. Σπυρόπουλου, Κ. Τσουκαλά (επιμ.)*, Δημοκρατία, Σύνταγμα, Ευρώπη στην εποχή της κρίσης. Μελέτες στη μνήμη του Δημήτρη Θ. Τσάτσου, Εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2012, σ. 101 επ. (και με καταχώρηση 26/01/2012 σε: <http://constitutionalism.gr/html/ent/259/ent.2259.asp>).

στο πεδίο του Συντάγματος, περιθώριο, να κυνηγάει κανείς ανεμόμυλους... Ωστόσο, στο σημείο αυτό θέλω να διατυπώσω δύο σύντομες παρατηρήσεις.

Η πρώτη σε ό,τι αφορά τον ειδικότερο προσδιορισμό των οπαδών της βίας. Παρότι ο συγγραφέας δεν ισοπεδώνει όλες τις μορφές βίας⁶, εν τούτοις φαίνεται να υπερεκτιμά, με τις διατυπώσεις που επιλέγει, την έκταση του (υπαρκτού πάντως) προβλήματος ως προς τους «*υποστηρικτές της βίας*» στον ΣΥΡΙΖΑ⁷, δίνοντας –άθελά του ίσως– επιχειρήματα στους οπαδούς της ανιστόρητης και εν δυνάμει επικίνδυνης θεωρίας των δύο άκρων.

Η δεύτερη παρατήρηση, αφορά την ίδια την έννοια της μεταρρυθμίσης, η οποία, όπως και η έννοια του εκσυγχρονισμού, δεν έχει εξ ορισμού θετική αξιολογική φόρτιση. Ούτε καν ουδέτερη. Υπάρχουν αυταρχικές μεταρρυθμίσεις, συντηρητικές μεταρρυθμίσεις, ψευδεπίγραφες μεταρρυθμίσεις όπως υπάρχουν και αντιμεταρρυθμίσεις. Και δεν είναι βέβαια διόλου συμπτωματικό το ότι τέτοιες είναι, στην συντριπτική τους πλειονότητα, αυτές που προβάλλονται, συχνά σαν πανάκεια, στην τρέχουσα «μνημονιακή» πραγματικότητα. Αναφέρομαι, ενδεικτικά, σε νομικά και πολιτικά προβληματικές ιδιωτικοποιήσεις, στην κατάλυση της διοικητικής και οικονομικής αυτοτέλειας αυτοδιοικητικών θεσμών, σε αυταρχικές αλλαγές μέσω της έκδοσης αντισυνταγματικών πράξεων νομοθετικού περιεχομένου και στην πολλαπλή συρρίκνωση των κοινωνικών και εργασιακών δικαιωμάτων...

Μα, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, αυτές οι μεταρρυθμίσεις μας επιβλήθηκαν. Πέρα από το ότι αυτό είναι εν μέρει μόνον αληθές, εδώ ανακύπτει το άλλο μεγάλο ζήτημα που θίγει ο συγγραφέας: το ζήτημα της κυριαρχίας.

Η προσέγγισή του αντανακλά και σε αυτό το σημείο έναν εύλογο εν πολλοίς θεσμικό πραγματισμό, που αντιστρατεύεται τον εθνικιστικό λαϊκισμό και την πατριδοκαπηλεία.

⁶ Εξαιρώντας ορθά, σε αντίθεση με άλλους, όχι μόνον την νόμιμη βία, δηλαδή αυτήν που ερείδεται στο άρθρο 120 –παλαιό 114– του Συντάγματος) αλλά και την αυθόρμητη ή συμβολική βία, που συνδέονται με μια διάχυτη, στιγμιαία και αποσπασματική διαμαρτυρία, ιδίως των νέων,

⁷ Γράφει χαρακτηριστικά ο συγγραφέας: «*Στην κατηγορία αυτήν ανήκουν... και ορισμένες συνιστώσες (μειοψηφικές θέλω να πιστεύω) του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης, που τα μέλη τους δεν φαίνονται έτοιμα να ξεχάσουν κάποιες παλαιότερες συνήθειές τους. Τη δράση των τελευταίων τη βλέπουμε στους δρόμους της Αθήνας, κάθε φορά που γίνονται μεγάλες διαδηλώσεις και όσοι από μας εργαζόμαστε στο πανεπιστήμιο, την αντιμετωπίζουμε σχεδόν σε καθημερινή βάση*» (σ. 30). Όχι πως δεν παρατηρούνται ορισμένες σχετικές παρεκτροπές στην πολιτική δράση ομάδων που κινούνται στις παρυφές του ΣΥΡΙΖΑ ή και καταδικαστέες δικαιολογήσεις της βίας από κάποια στελέχη του. Στην πραγματικότητα, όμως, οι περισσότερες εκδηλώσεις βίας που καταλογίζονται συλλήβδην στον ΣΥΡΙΖΑ, είτε δεν έχουν σχέση με αυτόν, όπως συμβαίνει με τους αναρχοαυτόνομους και τα ΕΑΚ στα Πανεπιστήμια, είτε είναι, σε κάθε περίπτωση, μάλλον περιθωριακές, αντίστοιχες εν πολλοίς με αυτές που παρατηρήθηκαν ιστορικά και σε άλλα δημοκρατικά κόμματα –αρκεί να αναλογισθεί κανείς τι λουλούδια έχουν φυτρώσει κατά καιρούς, και εξακολουθούν δυστυχώς να φυτρώνουν, στις αυλές του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ.

Πολλοί, όντως, μιλούν σήμερα αφηρημένα για κυριαρχία, αγνοώντας τόσο την ιστορική διαδρομή του ελληνικού κράτους όσο και το ότι μέρος αυτής της κυριαρχίας έχει ήδη εκχωρηθεί σε μια υπερεθνική οντότητα, την Ευρωπαϊκή Ένωση, με τις προβλεπόμενες συνταγματικές διαδικασίες.

Όστόσο, και εδώ υπάρχει η άλλη πλευρά. Στην ίδια αυτή υπερεθνική οντότητα ανήκει και η Γερμανία, η οποία θεωρεί απαραίτητο να αποφαινόνται τα αρμόδια όργανα, δηλαδή τόσο η Βουλή όσο και το Συνταγματικό της Δικαστήριο, αν η πολιτική της για την αντιμετώπιση της κρίσης είναι συμβατή, από την άποψη της εθνικής κυριαρχίας, με το γερμανικό Σύνταγμα. Η ίδια όμως χώρα, άλλοτε ευθέως και άλλοτε διαμεσολαβημένα, καλεί την Ελλάδα να αποδεχθεί άνευ ετέρου αυτή την πολιτική, με πρωτοφανείς για τα ευρωπαϊκά δεδομένα εκβιασμούς, κυριολεκτικά με το μαχαίρι στο λαιμό. Ως εκ τούτου, στη χώρα μας δεν αναγνωρίζεται στην πράξη το δικαίωμά της να εξετάσει, με τα αντίστοιχα αρμόδια όργανά της, αν το ιδιότυπο «δίκαιο της ανάγκης», που της έχει επιβληθεί, είναι συμβατό με την δική της κυριαρχία και το δικό της Σύνταγμα...

Η δεύτερη συμβολή της μελέτης («Πόσο φταίνε οι θεσμοί για την κρίση;», σ. 57-80) αφορά την ένταξη του αναθεωρητικού εγχειρήματος στο σημερινό διεθνές, εσωτερικό και εθνικό πλαίσιο. Η ένταξη αυτή, η οποία γίνεται με αδρές πινελιές, είναι εν πολλοίς εύστοχη αλλά και κάπως επιδερμική, με εμφανή τη διστακτικότητα του συγγραφέα να υιοθετήσει μια ριζοσπαστικότερη θεώρηση, ως προς τις πραγματικές αιτίες που οδήγησαν στη σύγχρονη καταθλιπτική πραγματικότητα.

Ειδικότερα ο συγγραφέας ξεκινά από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, καταλογίζοντας, για πρώτη φορά, αν δεν κάνω λάθος, και κάποιες αρνητικές συνέπειές του στα εθνικά κράτη, έστω και αν αυτό γίνεται με αφορμή –και με όριο– το ξέσπασμα της πρόσφατης κρίσης, δηλαδή χωρίς να αναδεικνύεται σε βάθος το συνολικό εύρος των προβλημάτων που προαναφέρθηκαν. Ανάλογη είναι και η προβληματική για την θλιβερή σημερινή εικόνα της παραπαίουσας Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρότι πρέπει να αναγνωρισθεί και εδώ ότι αποστασιοποιείται πλέον εμφανώς, λόγω των πρόσφατων εξελίξεων, από έναν ρομαντικό και ενίοτε αφελή και άκριτο ευρωπαϊσμό, που κυριαρχούσε για πολλά χρόνια στη χώρα μας. Αυτό βέβαια δεν τον εμποδίζει να εμμείνει στην ανάγκη για έναν ευρωπαϊκό δρόμο, υποστηρίζοντας –ορθά κατά την άποψή μου– ότι ακόμη και έτσι, η Ευρωπαϊκή Ενοποίηση αποτελεί την μόνη ελπίδα για την θωράκιση της Δημοκρατίας και την αντιμετώπιση της ασυδοσίας των διεθνών αγορών. Τέλος, ιδιαίτερο βάρος δίνει ο συγγραφέας στο ισχύον συνταγματικό μας πλαίσιο, επισημαίνοντας πειστικά ότι το Σύνταγμα του 1975 αποτέλεσε ένα κατ'αρχήν ικανοποιητικό πλαίσιο για την οργάνωση και λειτουργία του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού στην δύσκολη και πολυσύνθετη μεταπολιτευτική πραγματικότητα (αλλά και για την διευθέτηση των σχέσεων δημοσίου ιδιωτικού, όπως επισημαίνει σε άλλο μέρος

της μελέτης). Ωστόσο, μολονότι η αφετηρία του είναι σωστή και τεκμηριωμένη, ο τελικός καταλογισμός των ευθυνών στο συνταγματικό καθεστώς της μεταπολίτευσης είναι μάλλον άτολμος: το Σύνταγμα θεωρείται εν τέλει μάλλον υπεράνω κριτικής, ως προς τις τεράστιες πολιτικές και θεσμικές επιπτώσεις της κρίσης, και όλα τα κακά αποδίδονται στις πολιτικές δυνάμεις. Παρότι συμμερίζομαι κατά βάση την άποψη για τον θετικό ρόλο του Συντάγματος του 1975, ως ανοικτού θεσμικού πλαισίου που επέτρεψε την ομαλή ανάπτυξη και εξέλιξη του κοινωνικοπολιτικού ανταγωνισμού, δεν μπορώ να δεχθώ την άποψη ότι εν τέλει το Σύνταγμα, με τις τρεις απρόσφορες ή ανούσιες αναθεωρήσεις του, δεν αποτέλεσε και αυτό, έστω και περιορισμένα, μέρος του προβλήματος. Κατά τα άλλα, βέβαια, οι πολιτικές δυνάμεις ασφαλώς και είναι οι πρωταίτιοι, όπως εύστοχα αναλύει ο συγγραφέας, διότι χρησιμοποίησαν καταχρηστικά και μονόπλευρα το συνταγματικό πλαίσιο, με αποτέλεσμα όχι μόνον να ενσωματωθούν στις παραδοσιακές πελατειακές δομές του ελληνικού κράτους αλλά και να τις επιδεινώσουν, «εμπλουτίζοντας» τις εγγενείς κακοδαιμονίες του με ισχυρές δόσεις διαπλοκής, διαφθοράς και μικροκομματικής συναλλαγής.

Η τρίτη συμβολή του βιβλίου («Εναλλακτικές προτάσεις για την ανάκαμψη», σ. 81-148) είναι οι συγκεκριμένες προτάσεις, οι οποίες πράγματι κινούνται στο πλαίσιο της αυτοσυγκράτησης, όπως αυτό τέθηκε εξ αρχής, και στο οποίο θα ήθελα να επιμείνω. Και τούτο διότι θεωρώ ότι αυτή τη φορά όντως δεν πρέπει να διατυπωθούν προτάσεις ευρείας αναθεώρησης, ιδίως ως προς τις ευαίσθητες εκείνες ρυθμίσεις που βρίσκονται υπό συνεχή δοκιμασία, λόγω της κρίσης. Αναφέρομαι, ειδικότερα, για ρυθμίσεις με κρίσιμο πολιτικό διακύβευμα, που άπτονται είτε του κοινωνικού κράτους (πχ συνταγματικά εγγυημένο επίπεδο αξιοπρεπούς διαβίωσης, εγγυήσεις των εργασιακών δικαιωμάτων) είτε του κράτους δικαίου (συνταγματικός έλεγχος των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου, πρόσθετες εγγυήσεις της πολυφωνίας στα ΜΜΕ) και υπό άλλες συνθήκες θα μπορούσαν να αποτελέσουν προνομιακό πεδίο για την ανάληψη αναθεωρητικών πρωτοβουλιών⁸. Και τούτο όχι μόνο με βάση τη ως άνω θεώρηση του συγγραφέα περί «εντοπισμένης» αναθεώρησης –προσαρμοσμένη πλέον, κατά τα ανωτέρω, στην συγκυρία– αλλά και με βάση έναν αναγκαίο νέο «αμυντικό» εγγυητισμό, που εκκινεί από την σημερινή καταθλιπτική πραγματικότητα. Δεδομένου ότι κατά την κρατούσα ερμηνεία του άρθρου 110 του Συντάγματος η δεύτερη Βουλή, που είναι αναθεωρητική, αποφασίζει χωρίς δέσμευση από τις αποφάσεις της πρώτης, ως προς το περιεχόμενο των αναθεωρητέων διατάξεων, και μάλιστα με πλειοψηφία 151 βουλευτών (έναντι 180 που απαιτούνται στην πρώτη), τίποτε δεν εγγυάται ότι οι ισχύοντες διεθνείς και ευρωπαϊκοί συσχετισμοί δεν θα

Βλ. Γ. Σωτηρέλη, Σύνταγμα και πολιτική υπό το φως των νέων δεδομένων: Τα διακυβεύματα, οι δυνατότητες, τα όρια, σε: <http://constitutionalism.gr/html/ent/058/ent.2058.asp> [καταχώρηση: 22.5.2011].

επιβάλουν χειροτέρευση, αντί βελτίωσης, τόσο ως προς την προστασία βαλλόμενων δικαιωμάτων όσο και ως προς την λειτουργία συνταγματικών θεσμών (με την συνταγματοποίηση, ενδεχομένως, των έως τώρα παραβιάσεων). Προκειμένου λοιπόν να διαφυλαχθεί έστω και το υφιστάμενο πεδίο προστασίας, είναι σαφώς προτιμότερο να μην θεωρηθεί αναθεωρητέα καμία πολιτικά ευαίσθητη –υπό την ανωτέρω έννοια– συνταγματική διάταξη, ακόμη και αν η πρόταση είναι προς την σωστή κατεύθυνση, διότι ο κυνισμός των ευρωπαϊκών και εγχώριων πολιτικών δυνάμεων, ως προς την επιβολή ενός κοινωνικά μονομερούς «δικαίου της ανάγκης», δεν αφήνει κανένα περιθώριο αισιοδοξίας.

Το ίδιο ισχύει, πολύ περισσότερο, για την πρόταση περί συντακτικής συνέλευσης, που πράγματι είναι, όπως επισημαίνεται ορθά στη μελέτη, η αποθέωση του συνταγματικού μαζιμαλισμού. Ο συγγραφέας περιγράφει με ιδιαίτερη γλαφυρότητα, αλλά και πειστικότητα, μια πολιτική τακτική που στο παρελθόν την έχω βαφτίσει, περιπαικτικά, «το στρίβειν δια του Συντάγματος», παραφράζοντας μια γνωστή «ατάκα» παλιάς ελληνικής ταινίας. Κάθε φορά που υπάρχει ένδεια πολιτικών προτάσεων ανακαλύπτεται το Σύνταγμα, στο οποίο αποδίδονται κατά κανόνα υπερβολικές αν όχι υπερφυσικές, δυνατότητες. Κάτι τέτοιο συμβαίνει και με την πρόταση για συντακτική συνέλευση, η οποία όμως δεν είναι απλώς αφελής αλλά και επικίνδυνη, καθώς υποκρύπτει μια άποψη που είναι ο ορισμός του συνταγματικού λαϊκισμού: ότι η λαϊκή κυριαρχία δεν ασκείται συντεταγμένα, δηλαδή όπως ορίζει το Σύνταγμα, αλλά εική και ως έτυχε, ανάλογα με τις επιλογές ακόμη και μιας περιστασιακής ή τυχάρπαστης πλειοψηφίας, που μπορούν μάλιστα να επιβληθούν ακόμη και ερήμην του άρθρου 110 του Συντάγματος, δηλαδή επαναστατικά ή πραξικοπηματικά...

Δεν μένει, πλέον, παρά να σχολιάσω, τηλεγραφικά κατ'ανάγκην, ορισμένα βασικά σημεία από τις προτάσεις του συγγραφέα. Ξεκινώ από αυτά που θεωρώ ότι κινούνται προς την σωστή κατεύθυνση:

Αναμφισβήτητα είναι ώριμο το αίτημα για την κατάργηση της ασυλίας των υπουργών και των βουλευτών – ίσως όμως με ταυτόχρονη πρόβλεψη, ως προς αυτούς, κάποιας πρόσθετης δικαστικής ασφαλιστικής δικλείδας (πχ να αποφασίζουν για την παραπομπή σε δίκη μόνον εφέτες και σε σοβαρές περιπτώσεις η Ολομέλεια Εφετών) για να μην καταντήσουν έρμαιο στις διαθέσεις δικομανών.

Ορθό, επίσης, κατ'αρχήν τουλάχιστον, είναι και το ασυμβίβαστο μεταξύ υπουργικής και βουλευτικής ιδιότητας –προσωπικά προτιμώ το μερικό ασυμβίβαστο της Αγγλίας, που επιτρέπει μόνο σε μικρό αριθμό βουλευτών να γίνονται υπουργοί, θεωρώντας όμως παράλληλα χρήσιμη την προτεινόμενη εξουσιοδότηση στον κοινό νομοθέτη να μπορεί να καθιερώσει, στο μέλλον, και πλήρες ασυμβίβαστο.

Επιβεβλημένη, όντως, είναι και η αναβάθμιση του κοινοβουλευτικού ελέγχου και του ελέγχου των οικονομικών των κομμάτων και των βουλευτών. Θεωρώ μάλιστα ότι η πρόταση για την κατάρτιση πλέον των επιτροπών οικονομικού ελέγχου του άρθρου 29 παρ. 2 Σ με πλειοψηφία εξωκοινοβουλευτικών στελεχών θα μπορούσε να επεκταθεί και στη συγκρότηση των εξειαστικών επιτροπών, του άρθρου 68 παρ. 2 του Συντάγματος, ώστε η λειτουργία τους να απαλλαγεί από μικροκομματικές σκοπιμότητες και χωριστές εκθέσεις –που προκαλούν θυμηδία– και να αποδειχθεί πράγματι χρήσιμη για το πολίτευμα.

Θεμιτή, τέλος, επί της αρχής, η θέση του για τον εκλογικό νόμο, που εντοπίζεται στην περιορισμένη ενίσχυση του πρώτου κόμματος, παρότι αυτή ούτε συνοδεύεται από συγκεκριμένα κριτήρια (πχ συγκεκριμένο υψηλό ποσοστό και κάποια διαφορά μεταξύ πρώτου και δεύτερου κόμματος) ούτε συνδέεται με έναν ευρύτερο συνταγματικό προβληματισμό ως προς το περιεχόμενο και τα όρια της ισοδυναμίας της ψήφου αλλά και ως προς τα θεμιτά όρια του περιορισμού της με την επίκληση της κυβερνησιμότητας.

Επίσης, σημαντικές και ορθές είναι όλες οι τροποποιήσεις που προτείνει (σ. 146 επ.) ως «απώτερου ενδιαφέροντος» (υπό την έννοια ότι θα έπρεπε να αρχίσει από τώρα η συζήτησή τους και «να αντιμετωπισθούν υπεύθυνα σε εύθετο χρόνο») προφανώς επειδή στην παρούσα συγκυρία δεν τις θεωρεί –ορθά εν μέρει– ως πρώτης προτεραιότητας (πρόκειται για την αναθεώρηση των άρθρων 43 και 44 Σ, την αναρρύθμιση των σχέσεων Κράτους - Εκκλησίας, την υιοθέτηση του σουηδικού προτύπου ως προς την διάλυση της Βουλής, την συνταγματική αντιμετώπιση της συμφόρησης των δικαστηρίων, την επανεξέταση του ρόλου του Ελεγκτικού Συνεδρίου και την «ελάφρυνση» του Συντάγματος από περιττές και οχοινοτενείς διατάξεις).

Και δυό λόγια ως προς την υπερβολική κατά την άποψή μου διστακτικότητα του συγγραφέα απέναντι σε ό,τι θα μπορούσε να ταραξεί τα νερά και να ανοίξει νέους δρόμους. Πρόκειται για μια πολιτική στάση που σε άλλους καιρούς μπορεί να ήταν δικαιολογημένη, ως ένδειξη πρόταξης της θεσμικής σταθερότητας και συνέχειας. Σήμερα όμως είναι τόσο προφανές ότι η χώρα χρειάζεται «αλλαγή παραδείγματος» σε όλα τα πεδία, προκειμένου να αντιστοιχηθεί στα νέα δεδομένα, ώστε ο λόγος περί εμμονής στα παραδεδομένα όχι μόνον δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες των πολιτών για μια ριζική αναθέσμιση της χώρας αλλά και ηχεί κάπως παρωχημένος, αν όχι συντηρητικός.

Αναφέρομαι, πρώτον, στην απροθυμία του συγγραφέα να κάνει οποιοδήποτε άνοιγμα σε αυτό που πολλές ήδη προηγμένες δημοκρατικές χώρες έχουν υιοθετήσει ενώ ακόμη και η Συνθήκη της Λισαβόνας το αποδέχεται: τον λελογισμένο εμβολιασμό του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος –υπό όλες τις αναγκαίες εγγυήσεις– με ορισμένους θεσμούς άμεσης δημοκρατίας (και συγκεκριμένα με κάποιες μορφές δημοψηφίσματος και λαϊκής νομοθετικής πρωτοβουλίας), προς την κατεύθυνση της αναζωογόνησης των

κουρασμένων αντανακλαστικών της σύγχρονης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και της ενίσχυσης της δημοκρατικής βάσης του κράτους, μέσω της ενεργότερης και ουσιαστικότερης πολιτικής συμμετοχής του λαού στις αποφάσεις που τον αφορούν.

Αναφέρομαι, δεύτερον, στην διστακτικότητά του ως προς την θέσπιση πράγματι ισχυρών θεσμικών αντιβάρων. Αυτό κατά την άποψή μου θα μπορούσε να επιτευχθεί, αν δεν θέλουμε να έχουμε αυταπάτες, μόνο με την ουσιαστική ενίσχυση του ρόλου του Προέδρου της Δημοκρατίας, τόσο σε επίπεδο εκλογής, με την καθιέρωση της άμεσης, όσο και σε επίπεδο αρμοδιοτήτων (οι οποίες θα μπορούσαν να κινηθούν περίπου στα όρια του 1975, με κάποιες εξαιρέσεις αλλά και με προσθήκη ορισμένων νέων αρμοδιοτήτων, που τις προτείνει ορθά ο συγγραφέας, όπως η επιλογή των μελών της ηγεσίας της δικαιοσύνης και των ανεξάρτητων αρχών). Ένας τέτοιος πρόεδρος, που θα εξαντλεί αλλά δεν θα υπερβαίνει τα συνταγματικά όρια του κοινοβουλευτικού συστήματος, συνδυαζόμενος με μια αιρετή Γερουσία 50 μελών, με ταυτόχρονη μείωση του αριθμού των βουλευτών σε 250, θα αποτελούσε πράγματι μια καλή απάντηση στον πρωθυπουργοκεντρισμό, αναδιατάσσοντας όλες τις εσωτερικές ισορροπίες της εκτελεστικής και της νομοθετικής εξουσίας αλλά και ενισχύοντας επίσης το ενδιαφέρον των πολιτών για τα κοινά, κάτι που δεν πρέπει να το παραβλέψουμε.

Αναφέρομαι, τρίτον, στην άρνηση της ανάγκης για ριζική βελτίωση του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων, η οποία όμως προβάλλει πλέον επιτακτικά, δεδομένων των έκδηλων πλέον αδυναμιών του ισχύοντος συστήματος του διάχυτου και παρεμπιπτόντος ελέγχου. Θα μπορούσε βέβαια να επιλεγεί και εδώ μια λύση τομής μέσα στη συνέχεια, με την ανάθεση απλώς στο ΑΕΔ περισσότερων αρμοδιοτήτων συνταγματικού ελέγχου. Ωστόσο εξ ίσου αν όχι περισσότερο πειστική φαίνεται πλέον μια λύση ριζικής αντιμετώπισης του θέματος, με την κατάργηση του σημερινού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας και την ανάθεσή του κατ'αποκλειστικότητα σε Συνταγματικό Δικαστήριο, κατά το πρότυπο άλλων προηγμένων δημοκρατικά χωρών.

Συμπερασματικά, το βιβλίο του Νίκου Αλιβιζάτου αφ'ενός μεν προβάλλει έναν ιδιαίτερο τρόπο θεώρησης της συνταγματικής πολιτικής, με επίκεντρο την αποσαφήνιση των όρων του δημοκρατικού διαλόγου και την αυτοσυγκράτηση απέναντι σε λογικές συνταγματικού μαξιμαλισμού, αφ'ετέρου δε εμπεριέχει, με χαμηλούς τόνους αλλά και με συγκεκριμένη στόχευση, χρήσιμες και ενδιαφέρουσες προτάσεις, που διαπνέονται από έκδηλη αγωνία για το μέλλον της δημοκρατίας μας. Για τους λόγους αυτούς, αλλά και για τα πολλά εναύσματα που δίνει για συζήτηση, το βιβλίο αυτό αξίζει όχι μόνον να διαβαστεί αλλά και να αξιοποιηθεί πλήρως, από όλους όσοι θα ασχοληθούν πολιτικά με την επικείμενη αναθεώρηση.